



**PRVÉ HNU Tie STRIEDMOSTI  
NA SLOVENSKU V XVI. STOROČÍ**

N. DUKA

Konzumovanie alkoholu v strednej Európe dosiahlo vrchol v XVI. storočí. „Nemecký národ pil toľko vína“ – píše J. P. Frank – „ako štyri rovnako veľké národy spolu“ (System einer vollständigen Medizinischen Polizeii, III. zv. 1787, str. 641). Cisárske edikty sa márne snažili čeliť tomuto návyku. Ako reakcia proti všeobecnému úpadku, vznikli v nemeckej oblasti prvé abstinентné spolky, ktoré si vytýčili za cieľ zmiernenie konzumu alkoholu. Cisár Fridrich III. (1440 – 1493) založil prvý známy spolok miernosti a jeho príklad nasledovali rakúski veľmoži (1517) a gróf Móric z Hessenu (1600).

V Uhorsku koncom XVI. storočia boli pomery trochu odlišné. Víno sa síce konzumovalo vo veľkom množstve, pivo nastúpilo svoju dobyvateľskú cestu až v XII. storočí a pálené, najmä v zemanských a mešťanských kruhoch sa nepilo. V dôsledku stáleho návyku na pitie vína aj tolerancia bola vyššia ako v krajinách, v ktorých miešali liehové nápoje. Veľký konzum vína dal sa odôvodniť aj nedostatkom dobrej pitnej vody (Gy. Magyary-Kassa: Magyar orvosi emlékek I. 176 – 188).

Pozoruhodný, aj keď dosiaľ v literatúre nezachytený je fakt, že súčasne s nemeckými spolkami miernosti vzniklo podobné hnutie aj v Uhorsku, a to na Východnom Slovensku. Organizátorom tohto hnutia bol svojho času veľmi slávny Johannes Bocatius, rektor košického gymnázia, richtár mesta, politik a renezančný básnik.

Pravým menom Ján Bock, narodil sa r. 1549 v obci Wetzschau v Lužiciach. Študoval v Nemecku. Na Slovensko sa dostal v sprievode svojho bývalého učiteľa Michala Gaebela, ktorého mesto Kremnica povolala za riaditeľa školy. Určitý čas žil v Spišskej Novej Vsi a r. 1594 išiel do Prešova. Po krátkom pobyte vo Wittenbergu roku 1599, sa usadil v Košiciach, kde sa

## N. DUKA / PRVÉ HNU Tie STRIEDMOSTI NA SLOVENSKU V XVI. STOROČÍ

stal rektorom gymnázia a r. 1603 aj richtárom mesta. Ako prívrženec Štefana Bocskaya bol činný aj politicky v prospech svojich evanjelických súvercov a 5 rokov ho väznili v Prahe, odkiaľ ho vyslobodila manželka – údajne veľmi romantickým spôsobom. Vrátil sa do Košíc, kde r. 1621 zomrel.

Bol autorom početných diel, teologických, filozofických, ale písal najmä básne v renezančnom slohu. Rudolf II. ho poctil titulom dvorného básnika. Antialkoholickú tematiku obsahujú dva jeho spisy: *Hungaridos*, *Libri Poematum V*, Bardejov 1599, ale najmä knižka venovaná výlučne tejto tematike: „*Castra temperantiae vel Exercitia Poetica, quae Lepidis aliquot et festiviis eppigrammatis crapulam, Ebrietatem, potationem et vicina vitia oppugnant, detestentur et ejurant*“ (Tábor miernosti alebo poetické cvičenia, bojujúce niektorými duchaplnými a slávnostnými epigramami proti raušu, opilsti, pitiu a príbuzným hriechom, zavrhujú ich a zaklínajú), Bardejov 1597. Zo stanoviska antialkoholického postoja stačí analýza tejto skoršie vydanéj knihy, lebo kniha *Hungaridos* obsahuje zväčša len doslovne prebraté antialkoholické básne z prvej knihy. Budeme brať, pravda, zreteľ aj na niektoré básne, ktoré sa vyskytujú len v druhej knihe.

V predslove ku knihe *Castra temperantiae* „*Lector Amice*“ Bocatius objasňuje dôvod napísania obsahu. Priznáva sa, že v časoch, keď študoval filozofiu („*Platonem discebat*“), aj on rád využil každý deň („*de die vespici libuit*“), ale potom sa zmenil podľa rady chýrnych lekárov. Dal si slub, že sa vyhne opilsti, ktorú nazve podľa vkusu renezančného poeta antickými prívlastkami: „*blandum Daemonem, Syrenem suavissimam gulam, vitae Charybdis*“ (lichotivý démon, Siréna – najpríjemnejšia pažravosť, Charybdis života). Nechce však obmedziť svoj slub na vlastnú osobu, ale „útočí na smrteľnú chybu tohto storočia, aby sa polepšil každý, kto ju spozná“. Už z krátkeho úvodu vyplývajú zaujímavé aspekty. Prečo sa Bocatius, ktorý nezavrhol iné ľudské slasti, stal nepriateľom „sladkého opojenia“, dokonca bojovým apoštolom svojej spoznanej pravdy?

Podľa motivácie v úvode dôvodom mohol byť egoizmus: sám sa musel vzdať pitia zo zdravotných príčin, preto ho nedožičil ani iným. Motív mohol byť aj humánný: skúsil, že je mu bez alkoholu lepšie a podobné dobro chcel dopriať aj iným. Iné partie jeho knihy však odporujú takému úzkemu výkladu. Charakteristické, výstižne napísané drobnokresby postáv zo sveta alkoholikov nasvedčujú, že vzťah Bocatia k antialkoholizmu nebol len subjektívny, ale aj objektívny. Pozoroval alkoholické typy v svojom okolí a zvečnil ich trafno, satirickou poznámkou. Pred nami v jeho dielach defilujú rôzne postavy: človek chorľavý od pitia, mladík, ktorý nepretržitým pitím si skrátil život o 30 rokov, pijani, ktorí núkajú básnika, aby si vypil z ich topánok, opitá žena, „od ktorej nič nie je hnusnejšie na svete“, sudca-opilec, ktorého hrudník je „plná špongia“ a „brada jeho ustavične kvapká“, lebo „opitá je mu noc a opitý celý deň“, teológ, ktorý prežíva pri kázni svoje večerajšie chlastanie, podnapití básnici a kantori, muž, ktorý má málo kníh a veľa pohárov, pažravý pastier, mladý opilec, ktorý si nechá aj bradu na-

## N. DUKA / PRVÉ HNU Tie STRIEDMOSTI NA SLOVENSKU V XVI. STOROČÍ

rásť, aby vyzeral dospelejší. Nechýbajú ani humoristické typy: Cataphratus, ktorý nedovolil nemiernu piť svojmu koňovi, ale básnik sa pýta „prečo teba tento zákon nezaväzuje taktiež?“ Popisuje pestrý sled bláboliacich, tackajúcich sa ľudí, ktorých až traja musia odniesť domov, spomína teológ – kazateľa, ktorý chcel citovať zo Sv. Pavla a namiesto „Haebrei sunt, sum et ego“ (Ep. ad Cor. 2.11) vykrikol: „Ebri sunt, sum et ego!“ Miestami mieša tmavšie farby zo svojej palety: zobrazuje vojaka, ktorý sa vláme do pivnice a opitý drží vo svojom náručí uličnicu; Epicediona, ktorého pálenka (Aqua vitae) usmrtila a nechýbajú ani najtemnejšie postavy tohto pestrého defilé: vrahovia, bitkári a cudzoložníci.

Kto natoľko jasne videl škody spôsobené alkoholom, nepodujal sa na antialkoholické hnutie len zo subjektívnych dôvodov. Bocatiusovi nešlo len o literárny prejav. Zo subjektívnej sféry vystúpil na pole organizovaného hnutia, ktoré samozrejme, nieslo pečať svojej doby, keď sa spolky a hnutia prevažne zakladali na písomnom styku. Pred uverejnením knihy rozposlal výzvy alebo rukopisy básní priateľom a známym a prosil, aby sa o nich vyjadrili. Ich odpovede potom zahrnul taktiež do zväzku (str. 4 – 13, 24, 25, 53 – 75). Adrpsáti zaujali kladný postoj k jeho výzve, lepšie povedané k jeho obežníkom. Farári slúbili, že budú bojovať proti alkoholizmu aj z kazateľne a vôbec v odpovediach prevláda bojový duch. Z príspevkov vysvitá, že sa myslelo na kolektívne vystúpenie („Discipulum sectae me patiarī tuae“ – dovoľ, aby som sa pokladal za učeníka tvojej sekty – píše mu Daniel Frisius). Zaujímavý je prípis evanjelického kazateľa Severína Škultétyho. Na Bocatiusovu výzvu, aby „poslal vojaka do poetického tábora“, odpovedá listom aj ďalšími príspevkami. Pripája jednu kázeň – na základe Sv. Písma a citátov zo Sv. Augustína – a jedno prevolanie „Ad sacras Virgines“ vo forme litánie: „Ebrietas est Radix criminum – Ebrietas est Origo vitiorum – Turbatio capitis – Subversio sensus – Tempestas linguae – Procella corporis – Naufragium eastitatis – Amissio temporis – Insania voluntaria atd. („Opilstosť je koreň zločinov, pôvodca hriechov, zmätok hlavy, pomätenie citu, búrka jazyka, víchrica tela, stroskotanie počestnosti, premárnenie času, chcené zúrenie“ atd.). Škultéty žiada ostrý boj proti alkoholizmu, najmä u kňazov, ale oproti renesančnému mysleniu Bocatiusa a väčšiny jeho stúpcov, ktorí odmietajú nemiernosť z rozumových, a najmä z estetických dôvodov, opiera sa výlučne o teologické dôvody a dôkazy.

Bocatus venuje knihu Šimonovi Forgácsovi, cisárskemu radcovi, barónovi z Gýmeša a Krištoforovi Darholczovi (str. 11 – 12). Osobnosť Forgácsa bola mecenášom celého podujatia a vytlačenia knihy, ale mala aj propagandistické poslanie. Forgács bol hlavným dozorcom uhorských kráľovských pivníc (Magister pincernarum regalium).

Autori príspevkov a osoby, ktorým Bocatus venuje odpovede, tvoria pestrú spoločnosť. Miestami sa zdá, že Bocatus pribásnil aj imaginárnych prívržencov (zemepisné priezviska Frisius, Borussus, Fridlandus) v konkrétnom prípade k názvu bydliska pridol aj riadne priezvisko, napr. Amman

## N. DUKA / PRVÉ Hnutie Striedmosti na Slovensku v XVI. storočí

Stiriacus. Prevažná väčšina osôb bola označená aj titulom, čo dosvedčuje, že išlo o rozsiahle hnutie, ktoré prekročilo lokálny rámec a počtom zúčastnených (menom uvedených je 38), ktorí sa prihlásili alebo ktorých on spomína – presiahlo počet členov spomenutých spolkov v Nemecku a Rakúsku. Naproti týmto spolkom, Bocatiusovo hnutie nemalo právnu formu (stanovy), ale bolo voľným združením, v ktorom členovia boli povinní jednako propagandisticky účinkovať, jednako v svojom súkromnom živote dodržiavať miernosť. V básňach sa často spomína požiadavka, že členovia majú sami dávať dobrý príklad. Sám Bocatius vyžiadaval si o tom posudok od prešovského notára Michala Wirta, ktorý mu potvrdil, že „Bocatii doctrinae vita respondet“ (Bocatiusov život zodpovedá jeho učeniu).

Podľa bydliska a sociálneho postavenia – u ktorých sa to dalo zistiť, stúpenici sa rozvrstili nasledovne: Uhorsko 15; Sedmohradsko 1; Rakúske provincie 8; Prusko 1; Poľsko (Krakov) 1; Nezistiteľní 12. Podľa povolania a sociálneho postavenia, pokiaľ sa to dá zistiť; členovia boli: Šľachtici (dvorný radca, dvorný úradník) 9; Úradník (L. Hofman, Prešov) 1; Lekári (J. Schirmer a E. Piperell z Košíc) 5; Lekárnik (Wigand Weinsperger, Košice) 1; Kazatelia-učители (m. i. Severín Škultéty a Andrej Mudroň) 5; Notár (Michal Wirt z Prešova) 1; Básnik-filozof 1; Nezistiteľní 15.

Bocatius organizoval a aktivizoval svojich prívržencov aj osobnými návštevami a niektorí aj hmotne podporovali hnutie (str. 69: Jos. Ammano Stiriaco, v básni ďakuje za „fulvum auraum“, Georgio Hefmanno, cisárskemu radcovi, že „k svojim zbraniam pridal aj peniaze“). Menovite Juraj Hofmann mal – zdá sa – úlohu ekonomického vodcu.

Hnutie si nevytýčilo za cieľ úplnú abstinenciu. Bocatius venuje síce viacero pochvalných básní osobám, ktorí úplne abstinovali (Ladislav Donai, ktorý „od svojho 46. roku len mlieko a vodu pil“, Michal Gentius z Krakova, Abstemius, Lazarus Hofman z Prešova, „zomrelý abstinent“, ale viacerí zdôrazňujú v svojej odpovedi, že budú piť, pravda mierne. Daniel Frisius prehlasuje, že pije, ale nikdy sa neopíja, Ján Fridlandus uznáva, že „Bacchus je hrobom Nemecka“, ale sám „trochu bude pijať“. V poslednej časti knihy Bocatius sám sa zastáva mierneho pitia (str. 76 – 91). Dokonca pripája niektoré vlastné básne v slohu Anakreonových tzv. Vinných piesní, ktoré plynú výrazmi „quo valeas tuque tui, bibo“ (pijem na to, aby si sa Ty a Tvoji dobre mali), „bibam“ (budem piť), „propino scyphum“ (ponúkam času), „vo-veo bibendo“ (vypijem si na svoj sľub), „labra rigabo mero“ (navlhčím si pery vínom) a pod. Aj druhým radí si vypiť občas – „praebibe“ (pi ako prvý!), „Ebibe vitrum“ (vyprázdni pohár!), ale tak ako v prípade vlastnej osoby, aj od iných vyžaduje, aby pili len mierne a len pri určitej príležitosti (niekomu na zdravie, pri rodinnej oslave). Je to určitý ústupok spoločenským zvyklostiam, z druhej strany svedčí však o reálnej koncepcii Bocatiusovho zamerala. Svoju predstavu o miernom pití vyjadruje v niektorých básňach Danieli Conrado: „Anne bibo quoties alicui voveoque salutem ... falleris.“ (Mýliš sa, ak myslíš, že vždy si vypijem, kedykoľvek prajem zdravie niekomu.) „Vul-

## N. DUKA / PRVÉ HNU Tie STRIEDMOSTI NA SLOVENSKU V XVI. STOROČÍ

gus amicitias probat ebrietate prophanum. Sed sie, Paule (Paulus Darholcz), mihi nullus amicus erit. Namque bibo ut vivam, haud vivo, ut bibam et hauriam ut anse, Plus quam náture quod satis esse queat. Saepe parumque bibo tamen...“ (Prostý dav pitím vyskúša priateľstvo, Ale takto, Pavol môj, nikdy nebudem mať priateľa. Lebo preto pijem, aby som žil a vôbec nežijem preto, aby som pil a hltal sťa kačica. Viac, než čo má stačiť podľa prírody. Často a trochu však si vypijem...). Odporúča včasný odchod z hostiny (Simoni Leinero, str. 90) a triezvo odsudzuje zvyk, že priateľstvo medzi ľuďmi sa zakladá na spoločnom nemiernom pití (Martino Winero: „Osne tibi hoc, an cor dictet? Sed si vis nectam tecum, dulcis amice, moras, Ne cyathis me, quaeso, probes, an ameris, imago est Hoc ac plebeia tessera amicitiae“ – Či ti to diktujú Tvoje ústa alebo srdce? Keď však chceš, aby som s Tebou, drahý priateľu, spájal svoje chvíle, prosím Ťa, nevyskúšaj ma čašami, či ma miluješ. Je to plebejský obraz a dôkaz priateľstva.).

Sloh Bocatiusov je plnokrvne renesančný. Striedajú sa postavy grécko-rímskej mytológie, zvraty z antických básnikov, keď žiali napr. nad smrťou abstinenta, vyzýva ho, aby v podsvetí nedal piť vody bývalým alkoholikom, „nech ich Styx praží!“ („Styx torreat“). Z kresťansko-náboženskej terminológie si nevypožičal – okrem niekoľkých vsuviek – nijaké obrazy ani zvraty. Na jednom mieste razí heslo pre hnutie „Virtute duce – comite cruce“ (Pod vedením čnosti za sprievodu kríža) a inde hovorí o slube, ktorý dal Bohu.

Nevieme, k akým praktickým výsledkom viedlo Bocatiusovo hnutie. Výzvy uverejnené v knihe *Castra temperantiae* po dvoch rokoch, r. 1599 zdajú sa byť stále aktuálnymi, ako nám prezrádza obsah jeho ďalšej spomenutej publikácie. Bez ohľadu na ďalší osud podujatia, išlo o ojedinelú a významnú iniciatívu. Sám Bocatius bol významným verejným činiteľom, prívržencov si vyberal buď z vysokopostavených osôb alebo z takých, ktorí svojou pozíciou ako kazatelia, učitelia, lekári, účinne mohli propagovať jeho zámer. Nevychádzal z náboženských predstáv, ale z humanisticko-estetických úvah. Je to úplne unikátna snaha v dobe, keď renesančné umenie, literatúra a životný štýl oslavovali neobmedzený pôžitok života. Je isté, že ho ovplyvňovali určité prvky puritanizmu, s ktorými sa oboznámil v svojom rodnom kraji a počas svojich štúdií. To bolo len 50 rokov po Kalvínovi a po začiatkoch puritánskeho hnutia v Anglii. Bocatius veľmi reálne prispôboval tieto prvky uhorským pomerom. Preto sa jednoznačne nepostavil na stanovisko abstinencie, čo bolo v uhorských pomeroch nemysliteľné, ale hlásal relatívnu miernosť. Jeho snahy však – bez ohľadu na určitý vplyv, ktorý vykonával počas svojho života – nemohli sa uplatňovať natrvalo v daných spoločenských a hospodárskych pomeroch jeho doby a prostredia, keď sa veľa pilo a verejná mienka takto myslela o víne: „nullum praestantius remedium sit, quam bonum et generosum vinum“ (nieť lepšieho lieku od dobrého a ušľachtilého vína – z dopisu lekára Pistalotiusa B. Batthányovi, 1582).

*Citácia pôvodného zdroja:* Duka, N.: Prvé hnutie striedmosti na Slovensku v XVI. storočí. *Protialkohol* Obz, 1, 1966, 3, s. 101 – 104